

Dali

Like-uješ

protest?

Marija Babović, Snežana Bajčeta,
Katarina Veličković, Dalibor Petrović,
Stefan Stefanović, Slobodan Cvejić

SeConS
grupa za razvojnu inicijativu

Da li *like*-uješ protest?

Izdavač:

SeConS grupa za razvojnu inicijativu
Beograd, 2017.

Autori:

Marija Babović
Snežana Bajčeta
Katarina Veličković
Dalibor Petrović
Stefan Stefanović
Slobodan Cvejić

Dizajn:

Dosije studio, Beograd

ISBN: 978-86-89515-10-7

FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
OPEN SOCIETY FOUNDATION, SERBIA

Publikacija je nastala uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Mišljenja u ovoj publikaciji su isključivo odgovornost autora i ne odražavaju nužno stavove Fondacije.

UVOD

Od 5. oktobra 2000. godine u Srbiji se nije desio veliki građanski protest, veliki u smislu masovnosti i u smislu motivacije i ciljeva koji se tiču opštih interesa, onih povezanih sa shvatanjem u kakvom društvu želimo da živimo. Dešavali su se u međuvremenu stranački mitinzi, protesti organizovani sa partikularnim ciljevima (usmerenim na npr. urbane projekte, pojedine sektore ekonomije, prava pojedinih grupa), organizovani su štrajkovi kao specifične forme protesta, ali većih opštih građanskih protesta nije bilo sve do aprila 2017. godine.

Spontano „izbijanje“ protesta nakon predsedničkih izbora u aprilu 2017. godine iznenadilo je mnoge, jer se činilo da je socijalna energija koja bi se na ovaj način ispoljila istrošena, te da je od uspostavljanja vlasti pod dominacijom SNS-a ili većina stanovništva zaista opredeljena da tom režimu da legitimitet ili apatična i nespremna da mu se suprotstavi na izborima, a posebno u vaninstitucionalnim oblicima akcije.

„Izbijanje“ protesta pokrenulo je niz važnih pitanja:

- ▶ Ko su ljudi u protestu? Ko „stoji iza njih“, koji politički ili ideološki interes? Kojim društvenim grupama pripadaju?
- ▶ Šta zapravo žele ljudi u protestu? Da li su se samo pobunili protiv rezultata izbora koji nije

bio u njihovom interesu, ili je to bio povod da se iskaže šire nezadovoljstvo stanjem u društvu Srbije i pravcima u kojima se ono oblikuje i razvija?

- ▶ Ko je organizator, koordinator protesta, kako se artikulišu akcije u okviru protesta?
- ▶ Kakva je bila uloga interneta i društvenih medija pri nastanku i organizaciji protesta?
- ▶ I možda najvažnije, da li protest ima potencijal da preraste u novi društveni pokret? Pokret koji bi mogao izvršiti pritisak za veće promene ili ih doneti, ukoliko uspe da generiše i neke nove političke aktere?

Da bi odgovorili na ova pitanja istraživači/ce Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i istraživači/ce SeConS-a sprovedli su istraživanje aprilskih protesta 2017. Prikupljeni podaci su predmet temeljnije naučne analize saradnika/ca Instituta za sociološka istraživanja, a u ovoj publikaciji SeConS-a dajemo brzi pregled hronologije protesta, ciljeva protesta, karakteristika učesnika u protestu i njihovoj motivaciji da u protestima učestvuju, kao i nalaze istraživanja na društvenim mrežama o ulozi društvenih mreža u mobilizaciji i aktivnostima na protestima.

Metodološke napomene

Imajući na umu da je podela na *online* i *offline* svet prevaziđena onog trenutka kada je *online* svet postao sastavni deo našeg *offline* iskustva i da se gotovo svi moderni fenomeni konstantno prelivaju između *offline* i *online* prostora, može se poći od pretpostavke da je takav slučaj i sa građanskim aktivizmom. Ono što se, međutim, ispostavlja kao veliki istraživački problem jeste to kako fenomene koji svoju manifestaciju imaju u oba pomenuta prostora, adekvatno istražiti. Naravno, najlogičniji put jeste da se istraživanje sprovede u oba okruženja ili da se makar nađu akteri koji imaju iskustvo delovanja i u *offline* i u *online* sferi. Međutim oba ova pristupa imaju svoje nedostatke.

Ukoliko se opredelimo za identifikovanje aktera sa dvojakim iskustvom, onda ćemo iz uvida izgubiti aktere koji imaju samo jedno (*online* aktivizam) ili samo drugo (*offline* aktivizam) iskustvo, a možda je reč o sasvim specifičnim grupacijama. Za očekivati je da, ukoliko istraživanje vršimo u različitim prostorima, onda ćemo u *offline* svetu doći samo do onih ljudi koji su „tvrđi“ aktivisti, budući da je najveća verovatnoća da ćemo takve zateći na samom protestu. Sa druge strane, samo *online* istraživanje bi teško identifikovalo one koji su se nalazili u jezgru protesta, već bi mahom došlo do perifernih učesnika ili (ne)zainteresovanih posmatrača protesta.

Imajući ove nedoumice u vidu, kao i razumevajući metodološka

ograničenja *online* uzorka (pre svega problem reprezentativnosti) odlučili smo da istraživanje izvršimo na nekoliko različitih nivoa uz upotrebu više istraživačkih metoda. Jedan nivo istraživanja odnosio se na direktne učesnike protesta koji su anketirani na terenu u toku odvijanja protesta. Na taj način smatrali smo da ćemo se približiti samom jezgru protesta i njegovim „varenim“ pristalicama. Problem je to što je ovaj deo istraživanja obavljen u fazi kada je broj učesnika protesta počeo značajno da opada, tako da nije bilo moguće realizovati planirani uzorak do kraja. Ukupno je na ovaj način anketirano 175 ispitanika iz Beograda, Niša i Subotice. Anketiranje učesnika u protestu obavili su studenti i studentkinje sociologije na Univerzitetu u Beogradu i Univerzitetu u Nišu.

Drugi nivo istraživanja se odnosi na *online* anketu koju smo sproveli na *Facebook-u*, kao i slanjem e-upitnika kroz SeConS-ovu mrežu tokom maja 2017. Na ovaj način očekivali smo da dođemo do perifernih učesnika protesta, učesnika protesta van Beograda, kao i prosečnih korisnika interneta koji su protest posmatrali sa strane. I tokom ove faze istraživanja javili su se brojni problemi koji su karakteristični za *online* anketiranje u vidu slabog odziva ispitanika i velikog broja odustanja od popunjavanja ankete, što je sve rezultiralo u smanjenoj reprezentativnosti našeg uzorka. Na kraju, ukupno je *online* anketom obuhvaćeno 255 ispitanika, od čega 123 učesnika i 132 posmatrača protesta.

U cilju osnaživanja empirijskih pokazatelja, uveden je i treći nivo

analize, odnosno kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja postova, koji su objavljivani na centralnoj *Facebook* stranici protesta, „Protiv diktature“ u periodu od 3. aprila do 3. maja 2017. godine. Jedinica analize bio je post koji podrazumeva tekst, fotografiju i video koji na *Facebook* postavljaju autori/administratori stranice, kao i reakcije na taj sadržaj – *Like, Share, Comment*. Analizom su obuhvaćeni svi postovi koji su objavljeni u tom periodu – ukupno 298. Organizacionu i medijsku ulogu posta posmatrali smo kroz: veličinu posta, broj reakcija na post, vrstu posta (prema *Facebook* klasifikaciji) tipu posta (forma tekstualnih, vizuelnih i audiovizuelnih elemenata posta), sadržaju svih elemenata posta u tematskom smislu i vrednosnoj kontekstualizaciji tretiranih tema.

Kombinacijom ova tri istraživačka metoda bili smo u prilici da prevaziđemo neke od problema koji su nastali kao posledica nedovoljnog uzorka u terenskoj anketi, kao i nereprezentativnog uzorka u *online* anketi. Međutim, bez obzira na ova ograničenja, kombinacija metoda, različiti profili ispitanika do kojih smo došli, različite sfere u kojima je istraživanje obavljeno (*offline* i *online*), kao i kvalitativna analiza poruka koje su odašiljali koordinatori protesta omogućila nam je da zavirimo iza kulisa realnog i digitalnog aktivizma.

Kratka savremena istorija građanskih protesta u Srbiji

Već od samog početka jasno je bilo da se ovaj protest značajno razlikuje od građanskih protesta koji su pokrenuli promene u Srbiji tokom devedesetih. Veliki građanski protesti protiv izborne krađe na lokalnim izborima u Beogradu 1996/1997. godine, bili su protesti srednjih slojeva usmereni ne samo na izbornu krađu nego na temeljno pitanje konstituisanja novog tipa društva, države, kao i novog socijalnog ugovora između njih (Babović et al, 1997; Babović, Cvejić, Vuletić, 1997). Godine blokirane post-socijalističke transformacije u kojima su temeljne društvene institucije razorene, a reforme koje bi vodile razvoju novog društva političkog pluralizma i tržišne ekonomije izostale, kao i gušenje sloboda i opšte ekonomsko propadanje u nedostatku reformi, ali i ratnih razaranja i međunarodnih sankcija, doveli su do masovnih protesta. Falsifikovanje izbornih rezultata pokrenulo je velike proteste građana, ali i omogućilo da se kroz ove proteste društveni bunt proširi i konsoliduje, kao i da se kristališu i artikulišu ključni interesi koji su nadilazili same izborne rezultate i usmeravali se na pitanja temeljne društvene reforme (Babović, et al, 1997; Lazić 1999).

Bilo je potrebno još četiri godine da se kroz seriju protesta tokom devedesetih konsoliduje pokret koji će sprovesti promenu režima, na izborima 2000. godine, a onda i na ulici braneći rezultate izbora. Promena režima bila je osigurana i tadašnjim (privremenim) savezništvom srednjih i radničkih slo-

jeva. Pripadnici radničkih slojeva su na kraju decenije propadanja industrijskog sektora (odložene i nelegalne privatizacije, zatvaranja industrijskih pogona, skrivene nezaposlenosti, prinudnih kolektivnih odmora i sl.), ali i jačanja represije i gubitaka izazvanih daljim ekonomskim propadanjem i NATO bombardovanjem, podržali promenu režima (Babović, 2002). Ne treba zanemariti ni ulogu koju su odigrale elite – deo ekonomske elite nije mogao da ostvaruje više svoje interese u uslovima kontrole Miloševićevog režima i uskratio je tom režimu podršku (Lazić, Cvejić, 2006), kao ni ulogu ondašnje političke opozicije koja je privremeno ujedinjena omogućila da se interesi različitih grupa nađu na istoj strani.

Period reformi koji je usledio doneo je intenzivne promene u različitim sektorima, makroekonomsku stabilizaciju, poboljšanje životnog standarda uz stalne političke nestabilnosti. Ubistvo premijera, stalni sukobi među političkim strankama koje su konstituisale vladajuću koaliciju, konflikti između usmerenosti na društvene reforme i „rešavanje nacionalnih pitanja“ (odvajanje Crne Gore i proglašenje nezavisnosti Kosova), sprečavali su da se u temelju uspostavi novi društveni ugovor kroz koji se društveni sistem definiše pregovaranjem između društvenih grupa. Vrlo brzo je splasnula reformska uloga građanskog pokreta, a reforme su najčešće oblikovane u uskim političkim krugovima uz ekspertsku podršku. Uticaj građanskog društva na zakone je ili izostao, ili bio samo formalan (Vuković, Babović, 2014; Babović, Vuković, 2015). Istovremeno, nemogućnost reformi da suzbiju istorijski snažno ukorenjene neformalne odnose i mreže

koje su formirale klijentelističke strukture u političkim partijama, u odnosima partija prema institucijama vlasti, kao i između političke i ekonomske elite (Cvejić, ed., 2016), doveli su do toga da društvo Srbije postane društvo političkog kapitalizma (Antonić, 1993; Cvejić, ed., 2016) ili kapitalizma centriranog oko države (Lazić, Pešić, 2012). Nakon ekonomske krize 2008. godine, koja je Srbiju pogodila snažno pre svega zbog toga što reforme nisu bile adekvatne ili nisu bile dovoljno efektivne, dolazi do još oštrije borbe unutar političke elite za preraspodelu sve oskudnijih resursa. Ova borba je vodila daljoj instrumentalizaciji demokratskih institucija i procesa i sve jačoj kontroli medijskog prostora u svrhu zaštite interesa klijentelističkih mreža. U godinama koje slede, promene vladajuće političke koalicije i jačanja autoritarnih procesa koje kulminira u centralizaciji moći unutar vladajuće partije (SNS) i na vrhu državne vlasti (u rukama tadašnjeg premijera), raspadanje velikih opozicionih stranaka koje su prethodno bile na vlasti, odsustvo novih stranaka opozicije koje bi predstavljale interese različitih grupa koje su sve više apstinirale na izborima, uspostavljanje kontrole nad medijima, stagnantna ekonomija, odsustvo transparentnosti u radu Vlade, posebno u sklapanju ugovora o velikim investicijama, jačanje partijske patronaže u različitim sferama, a posebno u zapošljavanju, obeležavaju kontekst u kome su se odigrali predsednički izbori u proleće 2017. godine. Pobjeda političkog lidera koji je već centralizovao vlast na poziciji premijera i njegovo premeštanje na poziciju predsednika, pokrenuli su talas protesta u aprilu 2017. godine.

Istovremeno, u proteklih 20 godina desile su se značajne promene kada je reč o građanskom aktivizmu na globalnoj razini koje su se takođe reflektovale i na Srbiju. Na nivou građanske akcije, one su se pre svega manifestovale kroz rastuće nepoverenje u političke partije i njihove lidere, posledičnom glasačkom absentizmu, osporavanju predstavničkog sistema, porastu populizma i sve više personalizovanim obrascima društveno-političkog aktivizma. Svaka-ko, jedan od ključnih faktora koji omogućava razvoj novih obrazaca građanskog aktivizma je revolucija informaciono-komunikacionih tehnologija. Upotreba interneta, pametnih telefona, različitih digitalnih platformi poput *Facebook*-a i *Twitter*-a danas predstavlja sastavni deo organizacije protesnih aktivnosti. Ono što jeste ključno pitanje je to da li su nove komunikacione tehnologije samo alat koji olakšava informisanje, komunikaciju i koordinaciju učesnika protesnih aktivnosti ili čak možemo govoriti o ovim tehnologijama kao o „organizacionom agentu” koji je ugrađen u same temelje protesta (Bennett and Segerberg, 2012). Drugim rečima, nije sporno da i danas postoje tradicionalni obrasci građanskog aktivizma iza kojih stoje hijerarhijski uređene organizacije poput političkih partija, sindikata ili nevladinih organizacija sa jasno definisanim platformama, ciljevima, simbolikom i identitetom. Međutim, iskustva iz poslednjih desetak godina nas uče da masovni građanski protesti mogu nastati spontano, često inicirani reakcijom jednog jedinog pojedinca ili neformalne grupe na internetu. Na ovaj način okupljeni

pojedinci često dolaze iz različitih društvenih miljea, reprezentujući različite, često i sukobljene ideologije ili što je verovatno i najčešći slučaj, lišeni bilo kakve ideologije. Ipak, bez obzira na sve ove nepovoljne faktore, ovi protesti ne završavaju kao trenutni izlivi besa već, poput *Indignados*-a u Španiji ili *Occupy Wall Street* u SAD nastavljaju da traju, postaju sve masovniji, grade svoju simboliku i dinamiku, a da zapravo ni jedna organizacija ne stoji iza njih. Namesto formalne strukture koja upravlja protestima i iz njih izniklim pokretima od presudnog značaja postaje uloga komunikacionih tehnologija, zato što one sada obezbeđuju platformu za kontinuirano i ekspanzivno umrežavanje koje evoluira sa promenama oblika pokreta. Iako su pokreti i akcije vezani za realni prostor, njihova egzistencija je jedino neprekidna u komunikacionim mrežama (Castells, 2012). Zbog svoje mrežne strukture, ovi pokreti mogu funkcionisati bez vidljivog centra, nemaju potrebu za klasičnim vođstvom ili centralizovanim upravljanjem, a opet mogu biti jednostavno koordinirani i organizovani. Naravno, pitanje uloge novih komunikacionih tehnologija u procesu građanskog aktivizma nije lišeno nedoumica i teorijsko-analitičkih problema, ali više niko ne može sporiti da smo svedoci rađanja jedne nove vrste aktivizma koji donosi potpuno nove obrasce političkog delovanja.

Za potrebe ove studije, mi ćemo aktivizam na internetu odrediti široko, kao generator samoniklih *ad hoc* građanskih akcija i pokreta koji deluju u javnom *online* prostoru sa ciljem izazivanja društvenih i političkih promena u realnom prostoru. Imajući u vidu njihov amorfni oblik, nepredvidljivost nastanka i

trajanja, često izostanak hijerarhije i strukture, samonikle organizacije građana na internetu ne treba posmatrati kao neki, u vremenu i prostoru stabilan objekat, već pre kao procese koji se ukrštaju sa društvom na različitim nivoima (Della Porta and Matoni, 2014). Imajući ovo u vidu, ukoliko želimo da razumemo funkciju i strukturu interneta u društveno-aktivističkom ključu potrebno ga je analizirati na tri različita nivoa: 1) kao sredstvo za prikupljanje, obradu i diseminaciju informacija, 2) kao sredstvo za organizaciju društvene akcije i 3) kao komunikacioni prostor, odnosno javnu sferu (Polat, 2005). U skladu sa tim, ako internet analiziramo iz perspektive njegovih efekata ili domašaja u sferi građanskog aktivizma, onda mu se može prići kao sredstvu za propagandu, mobilizaciju postojećih i regrutaciju novih pristalica (Petrović, 2016).

Nastanak protesta Protiv diktature

Jedna od ključnih karakteristika protesta koji započinju u *online* prostoru jeste da oni mogu biti pokrenuti potpuno spontano, čak i nenameravano, kroz delovanje pojedinaca iza kojih ne stoji nikakva formalna, pa čak ni neformalna organizacija. Naravno, teško je reći koji sve činioци deluju na to da u nebrojenim porukama koje pojedinci upute preko *Facebook*-a ili *Twitter*-a svakoga dana, jedna od njih bude pokretač realne društvene akcije. Tehnologije su tu da omoguće da poruka postane viralna ali u krajnjem ishodištu, viralnost zavisi od sentimenta koji ta poruka nosi i osetljivosti društvenog konteksta u kojem se ona odašilje. Drugim rečima, da bi poruka postala iskra, ona prvo mora da bude snažna, a tehnologije komuniciranja će pomoći da se njena snaga prenošenjem pojača. Međutim, to da li će ona uspeti da izazove požara građanske akcije ponajviše zavisi od toga na kakvo će tle ona pasti. Ono što nas uče iskustva dosadašnjih protesta, koji su spontano pokrenuti putem interneta jeste da su oni buknuili u trenutku velikih društvenih tenzija, bilo da se radi o nekom brutalnom aktu vlastodržaca, terorističkom napadu ili ekonomskoj nepravdi.

Po svemu sudeći, upravo ovi uslovi su se stekli na dan održavanja predsedničkih izbora u Srbiji, budući da svaki izbori koji se odvijaju u atmosferi koju znatan deo građana percipira kao nedemokratsku, predstavlja polje povišenih društvenih tenzija. Sve činjenice do kojih je moguće doći putem istraživanja informacija o prvim danima protesta govore u prilog tome da je protest Protiv diktature započeo tako što je jedan mladić iz Beograda na dan održavanja predsedničkih izbora u Srbiji, 2. aprila 2017. godine, kada je već bilo izvesno da će Aleksandar Vučić pobediti, ali je još uvek postojala minimalna mogućnost da će se ići u drugi krug izbora, putem svog profila na *Facebook*-u poslao poziv na protest Protiv diktature, koji je trebalo da se održi sutradan, 3. aprila 2017.¹ U narednim satima post ovoga mladića, za kojeg danas znamo da se zove Nemanja Milosavljević², izaziva ogromno interesovanje *Facebook* zajednice, a on sam dobija veliki broj zahteva za prijateljstvo, na šta i on sam na svom profilu reaguje izvinjavajući se što ne može da odgovori na sve poruke. U toku

1 <https://www.facebook.com/events/416285402064449>.

2 Medijski natpisi iz prvih dana protesta potvrđuju naše pretpostavke o jednom inicijatoru protesta. Autor teksta u *Danas-u*, od 5. aprila 2017. objavljenim pod naslovom "Ko stoji iza okupljanja mladih u gradovima Srbije?" identifikuje Nemanju Milosavljevića kao inicijatora protesta. Slične tekstove donose i drugi vodeći štampani mediji i portali u Srbiji.
http://www.danas.rs/politika.56.html?news_id=342857&title=Ko+stoji+iza+okupljanja+mladih+u+gradovima+Srbije?
<http://www.kurir.rs/vesti/beograd/2771817/da-li-je-ovo-organizator-studentskog-protesta-ovog-momka-su-potpisali-kao-vodu>
<http://www.blic.rs/vesti/politika/ekstremisti-se-umesali-medju-studente-ko-pokusava-da-izvuce-korist-za-sebe-od/jv6p3k6>
<https://insajder.net/sr/sajt/stav/4066/>

sutrašnjeg dana, nekoliko sati uoči održavanja prvog protesta, verovatno da bi razjasnio zašto je pozvao na protest, Nemanja na svojoj stranici objavljuje post sledeće sadržine:

”

Protest se održava danas u 18h ispred Skupstine. Nije jedan, i necemo nista resiti na tom jednom protestu. Poenta je da od sutra krene a da se u buducnosti nastavi dok ne prekinemo ono sto nas mucu sve, mracna buducnost. Kako se glasovi jos uvek broje i postoji sansa za 2i krug, u slucaju da dodje do drugog kruga ovaj protest ce da služi za 3 miliona ljudi koje nije izaslo. Da im damo do znanja da imaju zasto da izadju u 2i krug i da mozemo nesto da promenimo. Protest neće imati ekipu koja vodi. Ako dodje ozvucenje super ako ne zasto nam treba? Sutra pocinje prva bitka u ratu za bolju buducnost. Dodjite i podržite svoje misljenje. Vreme je da iskoristimo internet za ono sto ne mozemo nista drugo u ovoj drzavi, a to je organizacija slobodnog glasa i realan osecaj da mozemo nesto da promenimo. Vidimo se sutra u 18h i posle se organizujemo ubrzo opet i opet i opet. Nista se ne resava za 1 dan, a pogotovo ne diktatura. Izadjite sutra i pokazite da AV nije vas predsednik. Sva manja mesta se mole da organizuju svoje skupove kad njima odgovara i rade isto u svom mestu. Sad je sve na nama, na narodu koji nije dobio sansu da pokaze volju da je ipak pokaze. I Sloba je dobio izbore, to treba da zapamtite! Još jedna stvar. Pravda mora da pobedi !

#Bez_obeležja_političkih_stranaka

Za sve vas koji pitate, a ima vas. Ovo NIJE protest radikala. Nisam član ni jedne stranke, ja sam slobodni građanin ove zemlje. Na kraju krajeva jasno piše „Bez obeležja političkih stranaka.“ (Izvor: Facebook, <https://goo.gl/gms5bz>)

“

Dva dana kasnije, kada se protest već zahuktao, Nemanja objavljuje post sa citatom Tupaka Šakura:

”

I'm not saying I'm gonna change the world, but I guarantee that I will spark the brain that will change the world.

“

Sadržaj ovog posta takođe jasno ukazuje na to da Nemanja sebe vidi kao iskru, a po svemu sudeći on je to i zaista bio, koja je „zapalila“ Beograd i Srbiji u prvoj polovini aprila 2017. godine.

Posle nekoliko dana Nemanja se na svojoj *Facebook* stranici praktično uopšte više na bavi protestom, očigledno shvatajući da je njegova misija završena i da događaji uveliko prevazilaze njegove kapacitete kao pojedinca da ih usmerava. Za pretpostaviti je da su ga tada već uveliko pritiskale različite zainteresovane strane, od medija, preko raznih službi, do partija i pokreta, što je verovatno ubrzalo njegovu odluku da se iz protesta povuče.

Tokom 3. aprila, verovatno odmah nakon prvog dana protesta na *Facebook*-u je оформljena grupa pod nazivom „Protiv diktature“.³ Po svemu sudeći profilna stranica ove grupe je bila u narednim nedeljama glavni informacioni i organizacioni generator protesta budući da se preko nje najavljuju protesti počev od 4. aprila, dakle od drugog dana protesta pa na dalje. Na ovoj stranici se ne najavljuju samo protesti za Beograd već i za druge gradove u Srbiji, dele se slike, daju se uputstva za delovanje itd.

Nije jasno u kojoj vezi su Nemanja Milosavljević i ova grupa, da li je on jedan od članova i osnivača ili je ona nastala spontano kao odgovor na izbijanje protesta. Ono što danas znamo je to da je u prvim danima protesta administrator ove grupe podelio dva posta Nemanje Milosavljevića, gde kroz jedan post Nemanja definiše razloge protesta, dok se kroz drugi daje maršuta šetnje. Ime Nemanje Milosavljevića se, nešto kasnije, pojavljuje i u drugoj *Facebook* grupi posvećenoj protestu čija je profilna stranica nosila gotovo identičan naziv kao i prva – Protiv diktature 2017⁴. Zanimljivo je da ova profilna stranica ima duplo više *like*-ova od originalne, ali je po svemu sudeći napravljena da bi se zbunili učesnici protesta. Naime, ova stranica se pojavljuje na Uskrs, 16. aprila kada je protest došao u najkritičniju fazu, zbog različitih viđenja njegovog odvijanja tokom uskršnjih praznika. Vrlo brzo, ova stranica je prikupila mnogo *like*-ova zato što su njeni postovi bili sponzorisani za razliku od postova originalne stranice u čiju promociju nije ulagan novac. U prilog podmetnutosti ove nove stranice govori i prvi post koji se na njoj može pročitati i koji je prilično defetističkog karaktera:

Protest gubi smisao. Mi gubimo energiju. Nemamo sinhronizaciju. Nemamo jasno definisan cilj. Nemamo ni opredeljena sredstva. Neko mora da stane na čelo, koliko god se to nama ne sviđalo, jer samo tako ćemo moći da ostvarimo ciljeve. Neka se junak brzo pojavi, ili neka svi zajedno postanemo deo neuspešne prošlosti.

(Izvor: Facebook).

Svrha ove male hronologije početka procesa bila je da se pokaže jedinstvena priroda novih, komunikacionim tehnologijama omogućenih, obrazaca građanskog aktivizma. Namesto tradicionalnih organizacija, u centru novih društvenih pokreta sve češće stoje anonimni pojedinci koji su „omogućeni“ digitalnim platformama za komunikaciju, koje praktično preuzimaju ulogu dinamičke izgradnje strukture ovih pokreta u realnom vremenu. Ovi pokreti su u stalnom kretanju, sažimanju i širenju, a ključnu ulogu u njihovom toku, makar u početnim fazama, igraju komunikacione tehnologije. Zbog toga je za učesnike protesta veoma važno ne da identifikuju organizatore, jer organizatora u tradicionalnom smislu te reči možda i nema, već prostore na internetu odakle se odašilju kredibilna uputstva za učesnike protesta. To je i razlog zašto je neko, kada je reč o protestu Protiv diktature, pokušao da klonira originalnu stranicu *Facebook* grupe Protiv diktature. Onog trenutka, kad postane nejasno odakle dolaze ključne informacije i poruke tog trenutka protest zapada u krizu, što se u velikoj meri desilo i sa protestom Protiv diktature.

3 https://www.facebook.com/protivdiktature/?hc_ref=SEARCH&fref=nf

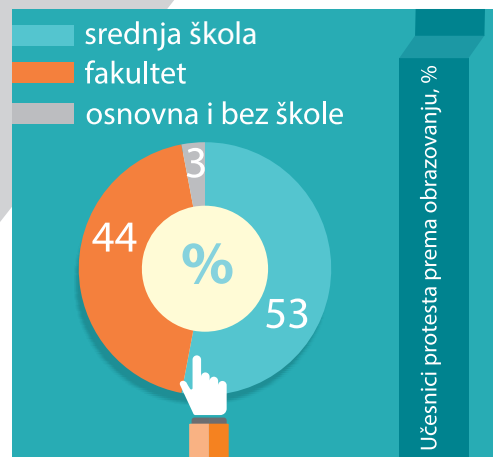
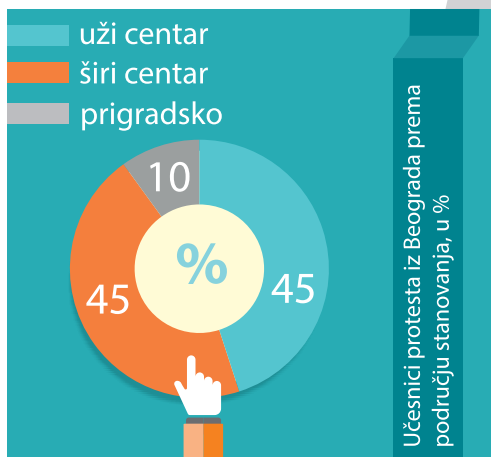
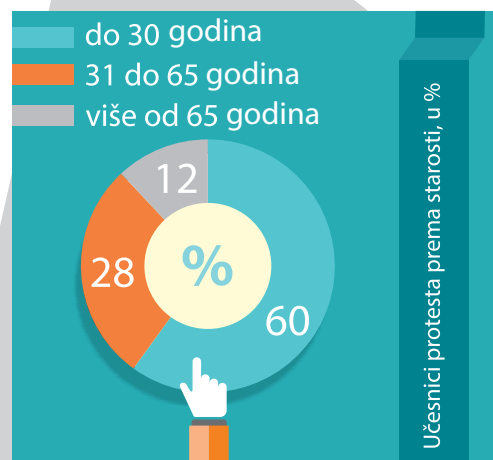
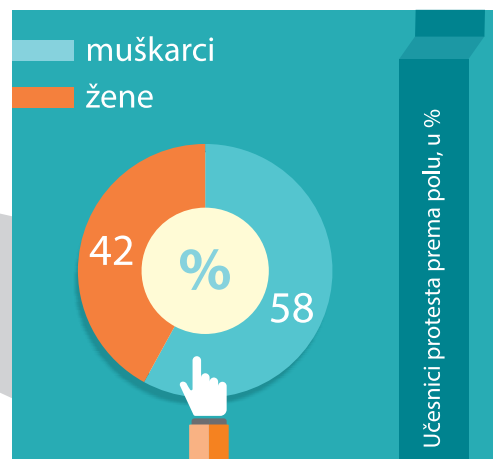
4 <https://www.facebook.com/protivdiktature2017/>

KARAKTERISTIKE PROTESTA

Profil učesnika protesta

Među učesnicima protesta su dominirali mladi i obrazovani građani iz užeg i šireg centra Beograda, uglavnom studenti. Muškaraca je bilo nešto više nego žena.

Zanimljivo je da među učesnicima protesta nije bilo nezaposlenih. Druga najčešća društvena kategorija posle studenata, kojih je bilo 38%, su penzioneri i druga neaktivna lica (po 22%), a ostatak čine formalno i neformalno zaposleni (18%).

Aktivističko iskustvo

Anketom smo ispitali aktivistički potencijal učesnika protesta Protiv diktature. Dobijeni su diferencirani podaci, koji pokazuju da učesnici protesta Protiv diktature s jedne strane, nisu aktivni u tradicionalnom političkom prostoru, kao članovi političkih stranaka ili građanskih udruženja (nevladinih, crkvenih, profesionalnih, itd.), dok su, s druge strane, izuzetno aktivni u građanskim protestima.

U osvrtu na podatke iz infografika, valja istaći da su ovo znatno veći procenti nego u Srbiji generalno, gde je svega 2-3% stanovništva učlanjeno u različite organizacije. Takođe je zanimljivo da nevladine organizacije dominiraju u strukturi aktivnog članstva učesnika protesta Protiv diktature, što ukazuje na organizovano iskustvo građanskog aktivizma.

Kada se radi o učešću učesnika protesta Protiv diktature u ranijim protestima sličnog tipa, podaci pokazuju da se radi o građanskim aktivistima sa iskustvom, skoro 3/4 njih je učestvovalo u nekom protestu tokom 2016. ili 2017. godine. S druge strane, ovde se radi i o pripadnicima nove političke generacije: svega 10% učesnika protesta Protiv diktature je poslednji put učestvovalo u protestima još 2000. godine i još 3% sada već daleke 1996/97.

Ciljevi dva skorija protesta na kojima je učestvovalo najviše građana, koji su se priključili protestu Protiv diktature, bili su protest protiv rušenja u Savamali (43% učesnika sadašnjeg protesta) i socijalni protest protiv nepravde (uopšteno) – 24% učesnika sadašnjeg protesta.

Još jedan indikator naglašenog aktivizma učesnika protesta je podatak da je čak 93% njih glasalo na predsedničkim izborima.

Iz predočenih nalaza može se zaključiti da većinu učesnika protesta Protiv diktature čine mladi, obrazovani ljudi, pretežno studenti sa adresom u užem i širem centru Beograda, sa iskustvom građanskih protesta iza sebe i sa većom participacijom u nevladinim organizacijama nego što je to uobičajeno u Srbiji. Ipak, treba pomenuti da je u protestu bilo i starijih građana, penzionera i zaposlenih lica koja imaju iskustvo učešća u sindikalnim protestima.

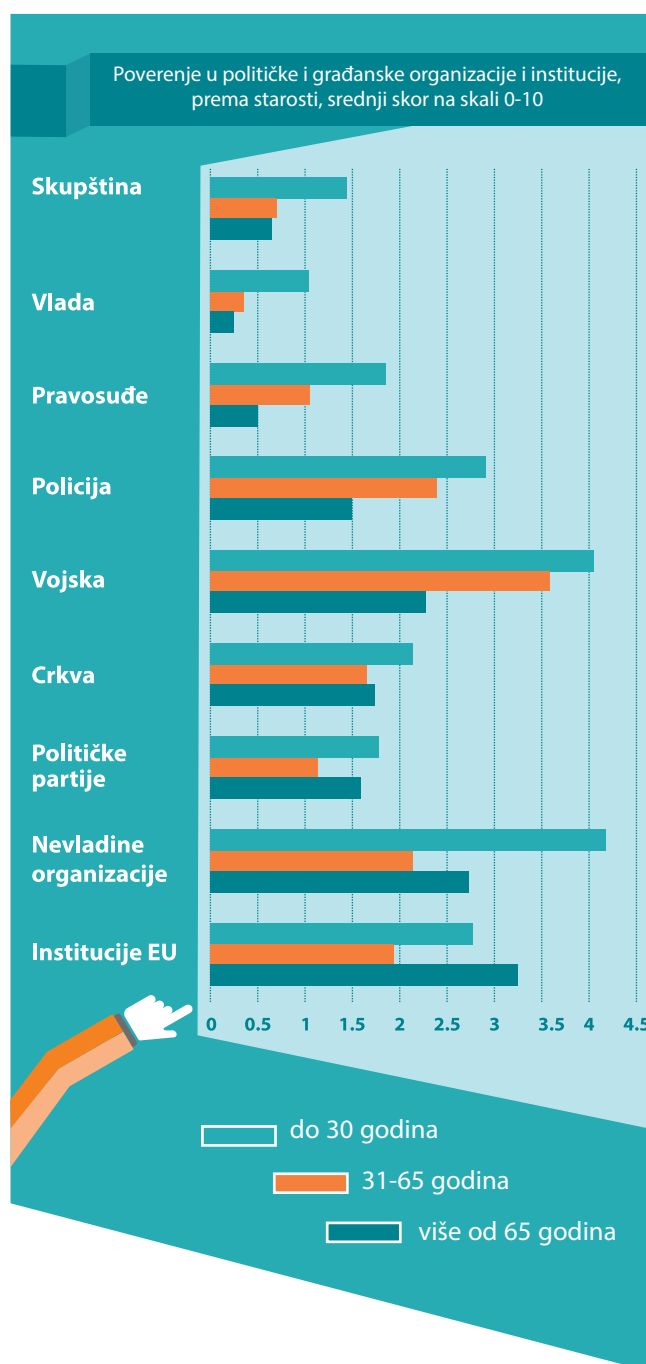
Zašto protest?

Na pitanje koji su, po njihovom mišljenju, najvažniji ciljevi protesta u kojem učestvuju, ispitanici su znatno češće navodili neposredne političke ciljeve nego opšte i načelne. Tako je više od 60% njih navelo iskazivanje političkog stava, protest Protiv diktature i poništavanje rezultata izbora, a 27% poboljšanje demokratije i poštovanje prava. Ovi rezultati se ne razlikuju značajno prema starosti ili mestu odvijanja protesta, osim što se opšti i načelni ciljevi nešto češće javljaju kod starijih učesnika protesta i van Beograda.

Neregularnosti na predsjedničkim izborima i korumpiranost vlasti su najčešće navođeni razlozi za priključenje protestima. Kod ove analizirane stavke se javlja jedna značajna međugeneracijska razlika, a to je da učesnici stariji od 65 godina znatno češće navode solidarnost sa učesnicima i pružanje podrške kao razlog učešća nego učesnici srednjih i mlađih godina (20% naspram 9% i 5%).

Učesnici protesta su ljudi sa veoma niskim stepenom poverenja u političke i građanske organizacije i institucije, nižim nego u opštoj populaciji Srbije. Kao što je slučaj u opštoj populaciji, tako i učesnici protesta Protiv diktature najviše poverenja imaju u vojsku, a najmlađi učesnici i u nevladine organizacije. Generalno, stariji učesnici su nešto nepoverljiviji nego mlađi.

U skladu sa prethodnim nalazom, učesnici protesta Protiv diktature veruju da je Srbija vrlo nedemokratska zemlja. Njima je veoma važno da žive u demokratskoj zemlji (skor 9,23 na skali 0-10), ali smatraju da u Srbiji za to nema uslova (skor 2,01 na skali 0-10).

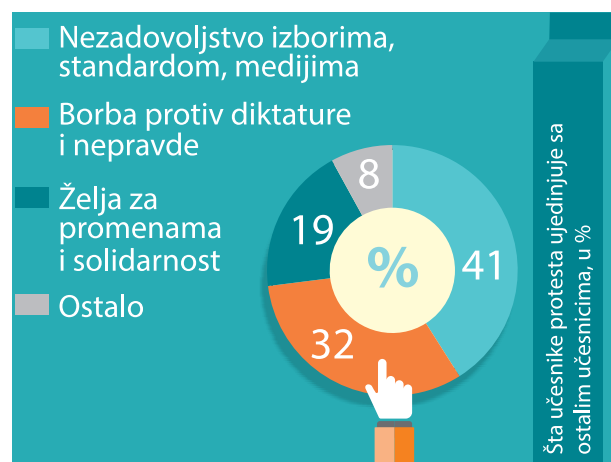
Identitet učesnika i njihova percepcija protesta

Već smo pomenuli da su mnogi učesnici protesta Protiv diktature u skorije vreme već učestvovali u nekom drugom protestu. Na pitanje da li ovaj protest liči na neki prethodni, 57% odgovara potvrdno, 28% odrično, a 15% da ne zna. Logično je da sličnost ovog sa ranijim protestima nešto češće prepoznaju građani stariji od 65 godina (70%) i stanovnici užeg centra Beograda (75%). Čak 70% onih koji su odgovorili potvrdno sličnost prepoznaje sa protestima 96/97. i 5. oktobra 2000, a svega 10% sa protestom Ne davimo Beograd. Četiri procenta učesnika smatra ove proteste slične studentskim protestima iz 1968. godine.

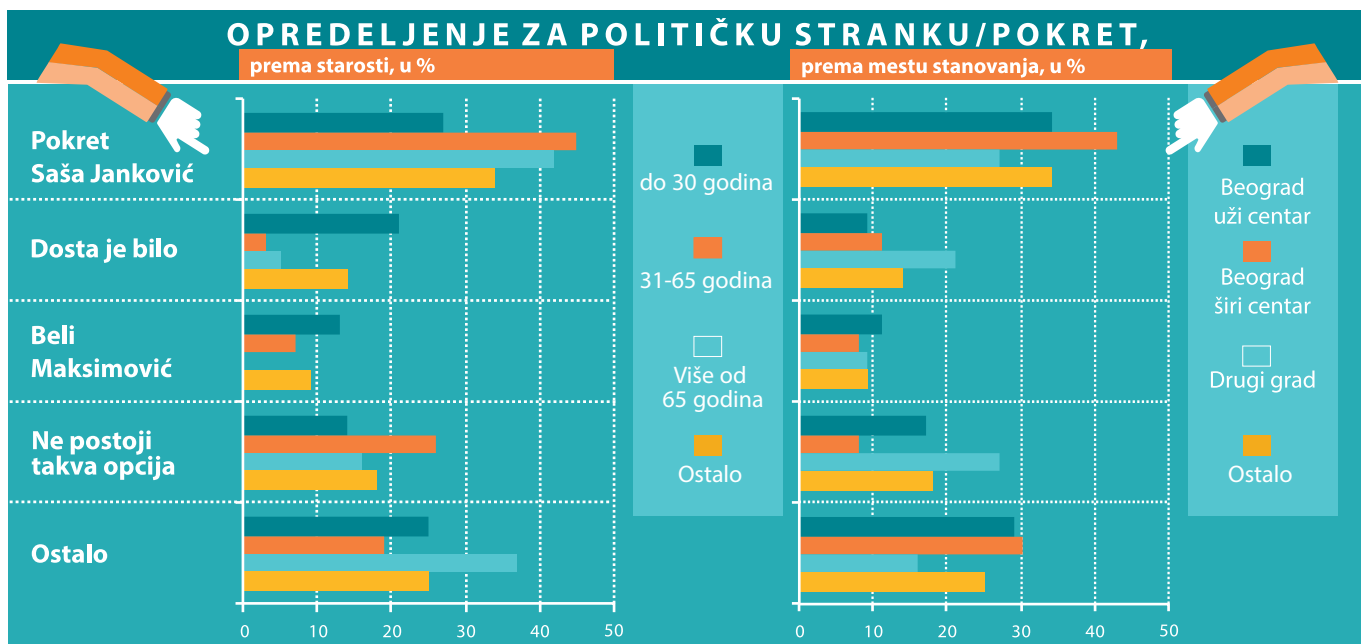
Sličnost protesta Protiv diktature se prepoznaje u ciljevima (26%) i sličnoj političkoj situaciji (krađa izbora, korupcija – 21%), ali pre svega u istoj energiji i stepenu „nezadovoljstva naroda“ (50%).

Anketirani učesnici protesta veruju da ih sa ostalim učesnicima povezuju zajedničke vrednosti. Najčešće ističu nezadovoljstvo (predsedničkim izborima, životnim standardom, stanjem u medijima i sl.), borbeni duh (borba protiv diktature, nepravde i sl.) i pozitivan duh (želju za promenama, solidarnost, osvešćenost i sl.)

Zanimljivo je da je 30% ispitanika protesta prepoznalo ideološku raznovrsnost učesnika protesta i prisustvo grupa koje bi ih, u slučaju da preuzmu vođstvo protesta, navele da napuste protest. Ova tendencija je znatno jača kod mlađih učesnika – njih 37% prepoznaje „neprijatelje u svojim redovima“, nasuprot 20% među sredovečnima i 16% među starijima. I navođenje tih grupa pokazuje raznorodnost učesnika: 21% ispitanika navodi desničarske grupe, 8% navijače i ekstremiste, 9% levičarske grupe, ali najviše učesnika se žali na prisustvo političara – 28%.

S druge strane, kada se pogleda kako učesnici protesta sami sebe vide na ideološkom spektru, ne može se uočiti značajna raznorodnost opredeljenja. Većina učesnika sebe vidi u centru, blago nagnutom ka levisi (57%), a od ovoga odstupa samo podatak da među najstarijim učesnicima protesta 15% sebe vidi na desnom ekstremu političkog spektra. Opredeljenje za određene političke stranke nije adekvatan indikator opredeljenja za političku levicu ili desnicu, ali ni ovde nije bilo značajnih razlika među učesnicima protesta. Na pitanje koja politička stranka ili pokret najbolje predstavlja njihove stavove i interese izdvojila su se četiri odgovora: Pokret Saša Janković, Dosta je bilo, Luka Maksimović Beli i Ne postoji takav pokret ili stranka. Uočene su određene razlike u distribuciji ovih odgovora razvrstanih prema starosti i mestu stanovanja.

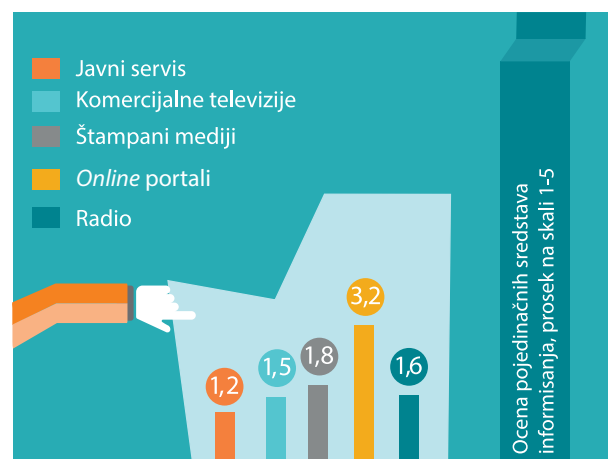
Kako su se učesnici uključili u protest i kako se o njemu informišu?

Većina učesnika su na protest došli sa svojim društvom ili partnerom/kom (51%, odnosno 12%), ali je iznenađujuće velik procenat onih koji su došli sami (30%). Među najstarijima ovaj procenat je čak 60%. U tom kontekstu je zanimljivo napomenuti da su većina učesnika protesta članovi neke Facebook grupe (49%) i tu je varijacija prema starosti neznatna.

Internet je najvažniji kanal preko koga su učesnici saznali za protest. Njih 71% je za protest čulo preko društveni mreža i još 5% preko internet portala. Sledeći po značaju su lični kontakti sa prijateljima, rodbinom i komšijama (14%), a mediji su tek na trećem mestu: 4% je za protest čulo preko televizije ili radija, a svega 1% preko štampanih medija. Stariji učesnici se češće oslanjaju na tradicionalne medije i lične kontakte, ali i među njima je većina (60%) za protest čula preko interneta. Facebook je daleko najčešća društvena mreža na kojoj učesnici protesta imaju otvoren nalog, a za njim sledi Twitter.

U skladu sa prethodnim nalazom je i ocena pojedinačnih sredstava informisanja od strane učesnika protesta.

Na skali 1-5 najvišu prosečnu ocenu su dobili internet portali i tu nema značajne varijacije prema starosti ili prema mestu stanovanja.

ULOGA DRUŠTVENIH MREŽA U MOBILIZACIJI GRAĐANA

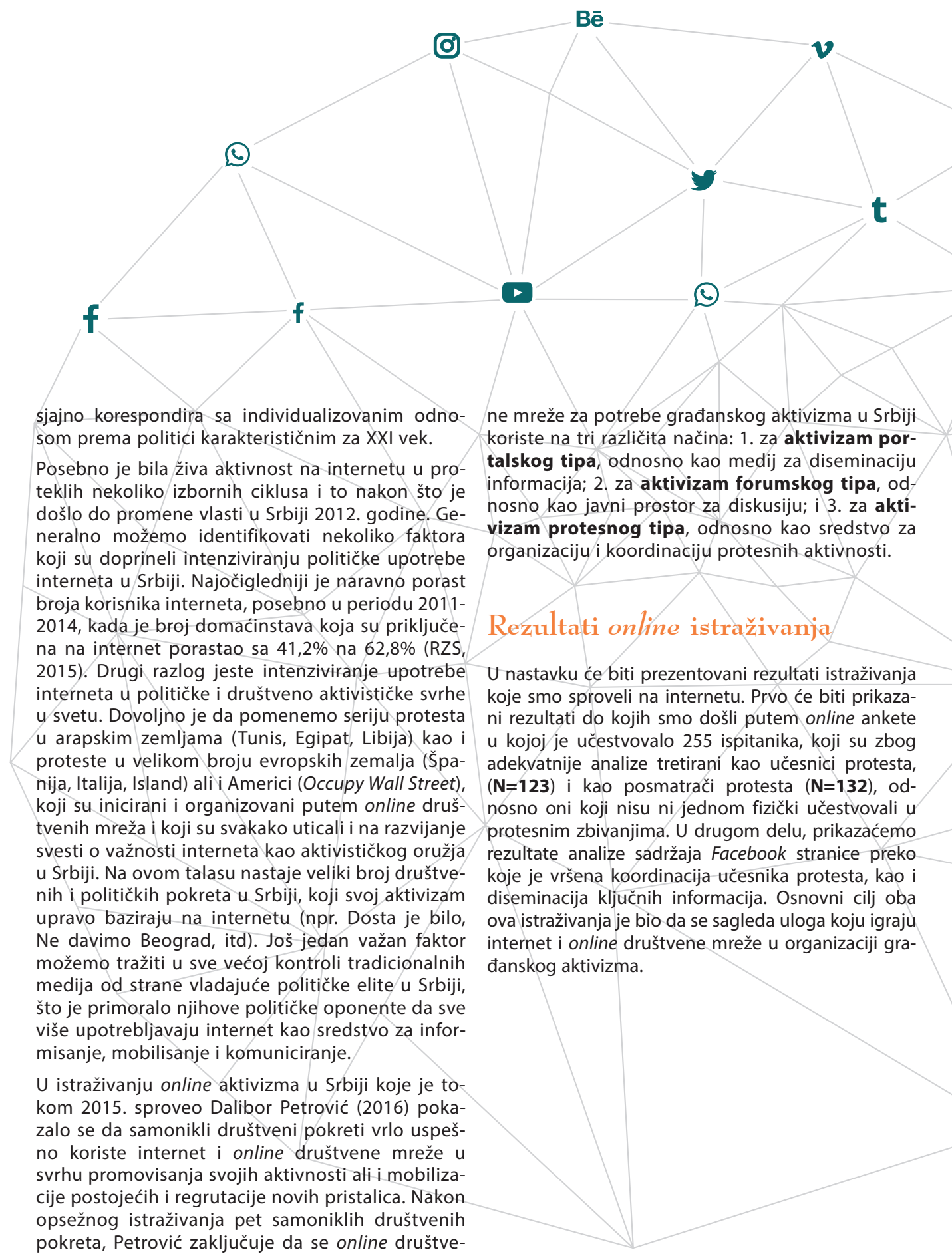
Online aktivizam u Srbiji

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (RZS, 2017) internet koristi oko 70% građana Srbije, dok je na *online* društvenim mrežama poput *Facebook*-a, *Instagram*-a ili *Twitter*-a prisutno oko polovine onih koji su stariji od 16 godina. U odnosu na druge evropske zemlje, Srbija je po broju korisnika interneta pri začelju, ali na nivou nekih zemalja EU, poput Italije, Portugala ili Grčke.⁵ Upotrebi interneta, posebno *online* društvenih mreža, generalno su sklonije mlađe osobe, bilo da je reč o Srbiji ili ostatku sveta. Recimo, preko 95% onih koji su stari između 25 i 34 godine ili približno 100% onih koji imaju između 16 i 24 godine imaju profil na *Facebook*-u, *Instagram*-u ili *Twitter*-u dok je među starijom populacijom njihova upotreba značajno ređa. Imajući ove podatke u vidu možemo konstatovati da najviše polovina biračkog tela u Srbiji koristi *online* društvene mreže i da su na njima aktivni pre svega mladi ljudi pa se i aktivistički potencijal ovih mreža mora sagledavati u tom kontekstu. Kada je reč o daljem trendu širenja aktivističke upotrebe interneta u Srbiji, negativni faktori proizilaze pre svega iz izrazito nepovoljne starosne strukture stanovništva u Srbiji. Ovo znači da je baza za širenje

upotrebe *online* društvenih mreža veoma ograničena budući da starije stanovništvo, kao što smo pokazali, nije sklono upotrebi ovih tehnologija. Još jedan faktor koji ne ide u prilog društveno-aktivističkoj upotrebi *online* društvenih mreža jeste izrazito negativna slika koja se o ovim platformama odašilje kroz tradicionalne medije. Zbog toga se *online* mreže u javnosti uglavnom percipiraju kao mesta pseudoaktivizma, koji nema nikakve realne reperkusije na događaje na političkoj sceni Srbije. Trendovi koji idu u prilog širenju aktivističke upotrebe *online* mreža su oni koji proizilaze iz opšteg trenda informatizacije savremenog društva pa i Srbije, ali i iz potrebe pronalazjenja alternativnih izvora informisanja i komunikacije u situaciji kada su medijski kanali sve zatvoreniji.

Sa porastom upotrebe interneta u Srbiji intenzivirala se i njegova upotreba u svrhe građanskog aktivizma. Generalno, možemo reći da aktivističku svrhu interneta prvo prepoznaju političke stranke i samonikli društveni pokreti koji se bave političkim pitanjima, a potom i različita formalna ili neformalna udruženja građana koja su organizovana oko različitih uže specijalizovanih tema (ekoloških, kulturnih, zdravstvenih, itd). Međutim, možda i važniju ulogu od gore pomenutih organizacija i grupa imali su prosečni korisnici kroz svoju svakodnevnu upotrebu interneta. Zapravo internet kao visoko individualizovan medij

5 www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/statistics/2017/CoreHouseholdIndicators_July2017.xls

sjajno korespondira sa individualizovanim odnosom prema politici karakterističnim za XXI vek.

Posebno je bila živa aktivnost na internetu u proteklih nekoliko izbornih ciklusa i to nakon što je došlo do promene vlasti u Srbiji 2012. godine. Generalno možemo identifikovati nekoliko faktora koji su doprineli intenziviranju političke upotrebe interneta u Srbiji. Najočigledniji je naravno porast broja korisnika interneta, posebno u periodu 2011-2014, kada je broj domaćinstava koja su priključena na internet porastao sa 41,2% na 62,8% (RZS, 2015). Drugi razlog jeste intenziviranje upotrebe interneta u političke i društveno aktivističke svrhe u svetu. Dovoljno je da pomenemo seriju protesta u arapskim zemljama (Tunis, Egipat, Libija) kao i proteste u velikom broju evropskih zemalja (Španija, Italija, Island) ali i Americi (*Occupy Wall Street*), koji su inicirani i organizovani putem *online* društvenih mreža i koji su svakako uticali i na razvijanje svesti o važnosti interneta kao aktivističkog oružja u Srbiji. Na ovom talasu nastaje veliki broj društvenih i političkih pokreta u Srbiji, koji svoj aktivizam upravo baziraju na internetu (npr. Dosta je bilo, Ne davimo Beograd, itd). Još jedan važan faktor možemo tražiti u sve većoj kontroli tradicionalnih medija od strane vladajuće političke elite u Srbiji, što je primoralo njihove političke oponente da sve više upotrebljavaju internet kao sredstvo za informisanje, mobilisanje i komuniciranje.

U istraživanju *online* aktivizma u Srbiji koje je tokom 2015. sproveo Dalibor Petrović (2016) pokazalo se da samonikli društveni pokreti vrlo uspešno koriste internet i *online* društvene mreže u svrhu promovisanja svojih aktivnosti ali i mobilizacije postojećih i regrutacije novih pristalica. Nakon opsežnog istraživanja pet samoniklih društvenih pokreta, Petrović zaključuje da se *online* društve-

ne mreže za potrebe građanskog aktivizma u Srbiji koriste na tri različita načina: 1. za **aktivizam portalskog tipa**, odnosno kao medij za diseminaciju informacija; 2. za **aktivizam forumskog tipa**, odnosno kao javni prostor za diskusiju; i 3. za **aktivizam protesnog tipa**, odnosno kao sredstvo za organizaciju i koordinaciju protesnih aktivnosti.

Rezultati *online* istraživanja

U nastavku će biti prezentovani rezultati istraživanja koje smo sproveli na internetu. Prvo će biti prikazani rezultati do kojih smo došli putem *online* ankete u kojoj je učestvovalo 255 ispitanika, koji su zbog adekvatnije analize tretirani kao učesnici protesta, (**N=123**) i kao posmatrači protesta (**N=132**), odnosno oni koji nisu ni jednom fizički učestvovali u protesnim zbivanjima. U drugom delu, prikazaćemo rezultate analize sadržaja *Facebook* stranice preko koje je vršena koordinacija učesnika protesta, kao i diseminacija ključnih informacija. Osnovni cilj ova istraživanja je bio da se sagleda uloga koju igraju internet i *online* društvene mreže u organizaciji građanskog aktivizma.

Premošćavanje strukturalnih praznina

Jedna od ključnih uloga interneta jeste da omogućí povezivanje pojedinaca koji imaju slična interesovanja, a koji se zbog različitih strukturalnih prepreka (društvenih, ekonomskih, kulturnih, geografskih) nikada ne bi mogli povezati. U visoko individualizovanom društvu, gde opada značaj tradicionalnih obrazaca građanskog aktivizma, o čemu smo u uvodu šire pisali, internet preuzima ulogu povezivanja i organizovanja društveno otuđenih pojedinaca.

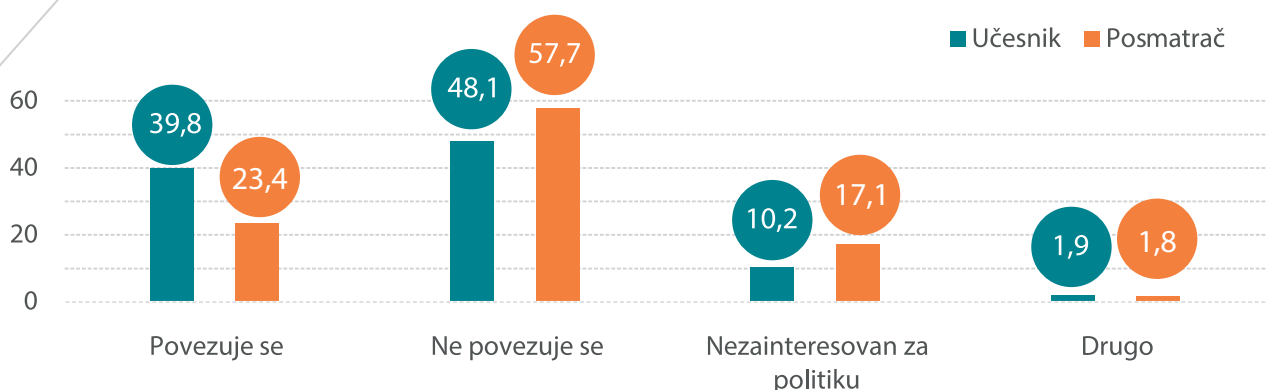
Najvažnije pitanje koje je eksplicitno ukazalo na premošćujuću funkciju interneta odnosilo se na njegovu upotrebu za povezivanje sa osobama koja imaju slična politička shvatanja.

Kao što se može videti na grafičkom prikazu, internet je postao važan resurs za građenje novih odnosa sa političkim istomišljenicima. Kao što se mo-

glo očekivati, oni koji su učestvovali u protestu su skloniji uspostavljanju ovakvih veza putem interneta u odnosu na one koji su samo pratili protest.

Ono što se još zapaža jeste da mreže prijatelja imaju tendenciju da okupljaju ljude koji imaju slična politička uverenja ili makar ne sadrže u značajnoj meri prijatelje koji imaju dijametralno suprotne političke stavove. Tako gotovo niko od naših ispitanika u okviru svoje mreže prijatelja na *Facebook*-u nema osobe koje su bili protiv protesta, već samo jedan broj prijatelja (oko 1/3) koji su po mišljenju ispitanika bili nezainteresovani za protest, dok je većina (2/3) protest podržala. Iako ispitanici izjavljuju da oni nemaju običaj da iz grupe prijatelja brišu one koji imaju suprotne političke stavove (ponekad uključujući opciju ignorisanja njihovih postova) čini se da je opravdano govoriti o fenomenu homofilije na digitalnim platformama, odnosno tendenciji da se korisnici *online* mreža povezuju sa istomišljenicima.

Povezivanje putem interneta sa osobama koja imaju slična politička shvatanja

Mobilizacija učesnika protesta

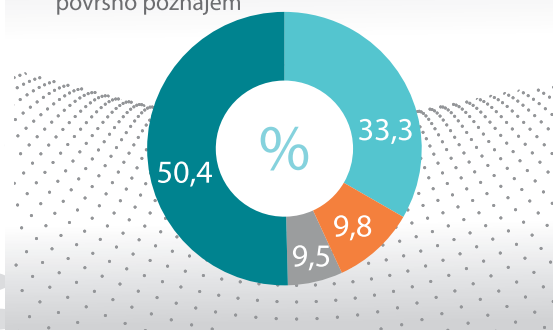
Možda i najvažniji nalaz do koga smo došli jeste sve važnija uloga interneta i *online* mreža u pokretanju i organizovanju protesnih aktivnosti. Više od polovine ispitanika izjavljuje da je upotreba interneta i *online* mreža, u manjoj ili većoj meri, uticala na to da porastu njihova interesovanja za društvena i politička pitanja. Pored toga, podaci pokazuju da je preko 40% ispitanika učestvovalo u akcijama koje su pokrenute na *online* mrežama, bilo da je reč o protestima koje su organizovale organizacije (*organizaciono podržane mreže*) bilo da je reč o protestima koje su inicirali pojedinci (*samoorganizujuće mreže*). Nešto manji broj ispitanika, oko 1/4 ima običaj da učestvuje u *online* diskusijama, da se povezuje sa drugim grupama ili potpisuje *online* peticije.

Značaj *online* društvenih mreža u izbijanju protesta Protiv diktature najbolje se može videti na grafičkom prikazu. Tačno polovina učesnika protesta je poziv za priključenje protestu dobilo putem *online* društvenih mreža. Ono što je važno, ovde *online* mreže imaju dvojak ulogu. Sa jedne strane, one su tehnološko sredstvo za komunikaciju između poznatih ljudi. Na taj način se tačno 1/3 ispitanika priključilo protestu, za koje možemo pretpostaviti da bi svakako bili od strane istih ljudi pozvani da se priključe sve i da nisu korisnici *online* mreža. Sa druge strane, kako su ove mreže sredstvo za povezivanje sa ljudima sa kojima postoje površna poznanstva van interneta, pa čak i sa potpuno nepoznatim osobama, važan je nalaz da je svaki šesti ispitanik upravo iz ove kategorije prijatelja dobio poziv da se priključi protestu. Drugim rečima, u ovom slučaju *online* mreže postaju ključni „agent“ bez koga ovih poziva na protest ne bi ni bilo.

Ovde se jasno pokazuje na koji način se menja tradicionalni obrazac organizovanja protesta iza koga stoje organizacije koje animiraju učesnike protesta ili iz reda svojih članova ili kroz međuorganizacijsku mrežu u okviru koje deluju srodne organizacije. Danas, u konektovanom obrascu društvenog aktivizma (Bennett and Segerberg, 2012) sve važniju ulogu preuzimaju *online* platforme koje praktično nadomešćuju organizacijske kanale, dok mreža komunikacija omogućava nastajanje *ad hoc* modela u organizovanju protesta. U takvim okolnostima veze između organizatora i učesnika protesta su nehijerarhijski i labavo povezane.

Ko je uputio poziv preko *online* društvenih mreža za učešće u protestu?

- Osoba koju dobro poznajem
- Osoba koju površno poznajem
- Neko nepoznat
- Nisam dobio poziv preko DM

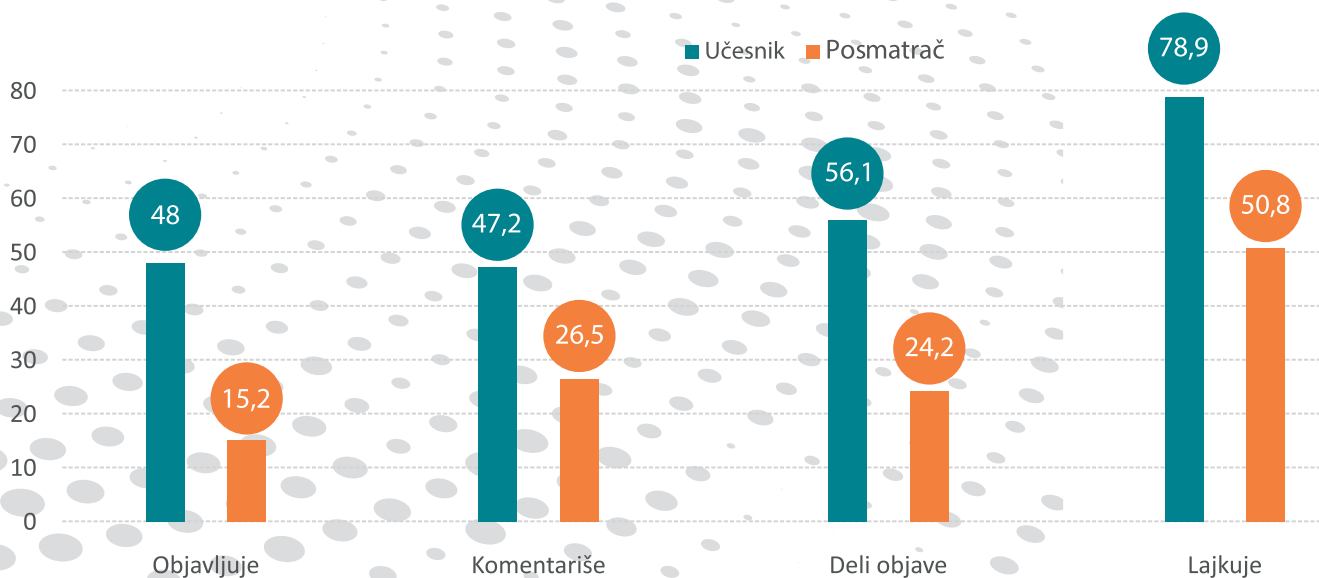

Online mreže igraju i drugu važnu ulogu u mobilizaciji simpatizera protesta tako što dozvoljavaju onima koji ne učestvuju direktno u protestima da se kroz svoju aktivnost na mreži stave u funkciju protesta. Ovde se pre svega misli na praksu *like*-ovanja, komentarisanja, deljenja i objavljivanja sadržaja koji su u vezi sa protestom.

Iako se u javnosti puno diskutuje o negativnoj funkciji takozvanog „klikativizma“ istraživanja pokazuju (Bennett and Sergerberg, 2012; Petrović, 2016) da aktivnosti koje se odvijaju na *online* platformama imaju veoma važnu ulogu u širenju svesti o određenom događaju, pogotovo u situaciji zatvorenosti tradicionalnih medija. Jednostavno govoreći, što je veća angažovanost neke objave, dakle, što ona ima više *like*-ova, komentara i deljenja, to je veći broj ljudi koji će tu objavu videti na svojim profilima. Na taj način oni koji reaguju na određene objave se prak-

tično stavljaju u funkciju promovisanja tog sadržaja, a broj ljudi koji će ih videti često dostiže desetine pa i stotine hiljada pregleda kada govorimo o domaćim korisnicima interneta. Objava sa najvećim angažmanom je inicirala preko 2.000 aktivnosti. Po pravilu, a u tome ne odstupaju ni nalazi našeg istraživanja, korisnici digitalnih platformi za umrežavanje su skloniji da *like*-uju nego da komentarišu ili *share*-uju, a još manje da objavljuju postove. Tako, *like*-ovanje je jedina aktivnost kojoj je bila sklona većina ispitanika, dok se kod drugih oblika deljenja informacija o protestu uočavaju jasne razlike između učesnika i posmatrača protesta. Učesnici, što je bilo i za očekivati, su mnogo revnosniji u objavljivanju, komentarisanju i deljenju objava o protestu u odnosu na posmatrače. Učesnici na ovaj način, zapravo dele svoje iskustvo protestovanja stavljajući se u ulogu njegovih promotera. Sa druge strane, posmatrači ovim objavama prilaze kao vestima sa terena.

Generisanje informacija o Protestu protiv diktature

Promena obrazaca informisanja

Ovaj trend je prisutan praktično od nastanka interneta, a postaje sve izraženiji sa odrastanjem prvih generacija koje su stasale uz internet, takozvanim milenijalcima. Osnovu ovog trenda čini opadanje uticaja tradicionalnih medija za zabavu i informisanje, pre svega štampe pa onda i radija i televizije. Drugi element ovog trenda čini personalizacija konzumacije medijskih sadržaja, što znači da se sve više napušta klasična žanrovska i linijska programska šema, budući da konzumenti uz pomoć interneta i digitalne televizije sami mogu birati šta žele da gledaju i kada žele da gledaju. Treći važan element ovog trenda čine korisnici kao individualni proizvođači i emiteri medijskog sadržaja. Od personalnih profila na društvenim mrežama, preko građanskog novinarstva, pa sve do produkcije zabavnih i umetničkih sadržaja, praktično da nema medijskih sadržaja koji spadaju u ekskluzivni sadržaj tradicionalnih medija.

Naše istraživanje je pokazalo da se, nezavisno od protesta Protiv diktature, polovina ispitanika redovno informiše na alternativnim *online* portalima, dok se većina ispitanika redovno informiše putem *online* mreža. Oba ova trenda zapravo ukazuju na opadanje uloge tradicionalnih medija čak i ako su oni preko svojih aplikacija zastupljeni na internetu. Ipak, ne treba zaboraviti da su ovi mediji i dalje najvažniji izvori informisanja na internetu, jer većinu aplikacija za informisanje zapravo čine tradicionalni mediji poput Blica, B92, N1, itd. Oko polovine naših ispitanika ističe da imaju instalirane ovakve aplikacije na svojim mobilnim telefonima, dok najveći deo onih koji ih nemaju nije ni bio u mogućnosti da ih instalira budući da ne poseduju pametne mobilne telefone.

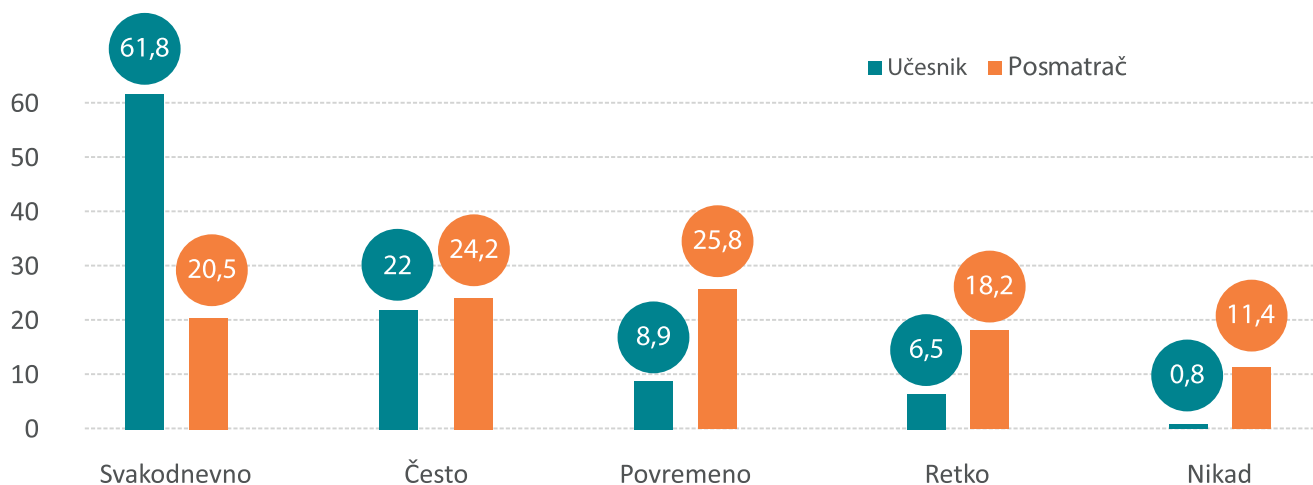
Takođe je zanimljivo da kada je o informisanju o protestu Protiv diktature reč, naši ispitanici najmanje veruju nacionalnoj televiziji (prosečna ocena 2,31) kao i komercijalnim televizijama sa nacionalnom pokrivenošću (2,4). Sa druge strane, suprotno prevladavajućem diskursu o nepouzdanosti *online* mreža kao izvoru informisanja, ove platforme, uz radio (4,24) uživaju najvišu prosečnu ocenu kada je reč o poverenju u njih (4,34). Zbog toga i ne čudi da je 70% ispitanika za protest čulo zahvaljujući internetu, a ne tradicionalnim medijima, a devet od deset ispitanika se informisalo o protestu preko interneta (uglavnom *Facebook*-a). Pored toga, preko polovine ispitanika je najmanje nekoliko puta nedeljno pratilo na *online* mrežama postove o protestu.

Kao što se može videti na grafičkom prikazu, značajna razlika između intenziteta informisanja o protestu između učesnika protesta i njegovih posmatrača, što je bilo i za očekivati.

Osam od deset učesnika protesta se svakodnevno ili skoro svakodnevno informisalo o protestu putem *online* mreža dok su posmatrači to činili mnogo umerenije. Za posmatrače je bilo važno da ostanu u toku sa protestnim zbivanjima dok je sa druge strane, učesnicima protesta bilo važno da dobiju informacije koje se tiču njihovih aktivnosti na samom protestu (formulacija ciljeva protesta, formulacija zahteva, maršuta šetnji itd.) zbog čega su bili mnogo aktivniji na dnevnom nivou.

Upravo ćemo u nastavku našu pažnju preusmeriti na informacije koje su odašiljane putem *Facebook* stranice „Protiv diktature“ ne bi li smo jasnije sagledali njene organizacione osnove.

Informisanje o protestu na *online* društvenim mrežama

Uloga Facebook stranice @protivdiktature u protestu Protiv diktature

Kao što je već opisano u hronologiji početka protesta Protiv diktature, čini se da nije sporno da je Nemanja Milosavljević putem Facebook Event-a započeo protest Protiv diktature. Facebook stranica „Protiv diktature“ (@protivdiktature), koja je nastala narednog dana, predstavlja je važan komunikacioni online hub postizbornih protesta u Srbiji sa dvostrukom komunikacionom ulogom: grupno – organizacionom i javno – medijskom. U kojoj meri je komunikacioni kapacitet ove stranice prepoznat od strane njenih autora, članova, učesnika protesta i javnosti? Koja je od dve njene komunikacione uloge dominantna? Odgovore na ova pitanja nalazimo u sadržaju objavljenom na Facebook stranici Protiv diktature. Analitički uvid, pored toga, daje i izvesne naznake o pravcu u kojem se društvene mreže razvijaju i upotrebljavaju u društveno-političkom životu u Srbiji.

Facebook između organizacije i medijizacije protesta

Pod organizacijom protesta podrazumevaju se procesi koji su usmereni prvenstveno na mobilizaciju i pozivanje pojedinaca da se priključe protestu. S obzirom da omogućavaju direktnu, dvosmernu, decentralizovanu komunikaciju aktivista, društvene mreže predstavljaju važan organizacioni resurs protesta. Ako se tome dodaju brzina, niska cena i široka diseminacija, mogućnosti specifičnog targetiranja pojedinaca, formiranje baze pratilaca i prijatelja, zatim aktuelni globalni trendovi online aktivizima, kao i sve veća upotreba interneta kod nas, nije neočekivano da 2017. godine Facebook bude jedan od organizacionih alata protesta i u Srbiji.

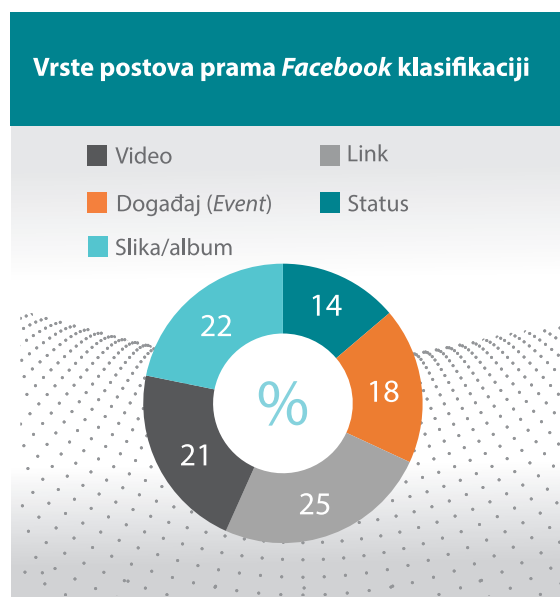
Posmatrano iz medija-centrične perspektive s druge strane, medijska funkcija društvenih mreža utemeljena je u novom poimanju medija, prema kojem media-like karakteristike nalazimo i izvan klasičnih medijskih organizacija. To znači da društveni mediji informišu o stvarnosti i interpretiraju je – analiziraju i komentarišu, ali i otvaraju prostor za debatu, tvoreći specifičan online javni prostor. U tom kontekstu, Facebook stranica se može posmatrati kao novi medij, čiji sadržaj ne uređuju i kreiraju medijski profesional-

ci, već građani – administratori stranica, autori postova i komentara. Najzad, medijsku funkciju Facebook stranice nalazimo u njenom debatnom (dijaloškom) potencijalu, koji se ogleda kroz mogućnost komentiranja postova i samih komentara.

Osnovni nalazi

- Postovi kao komunikacioni hub-ovi

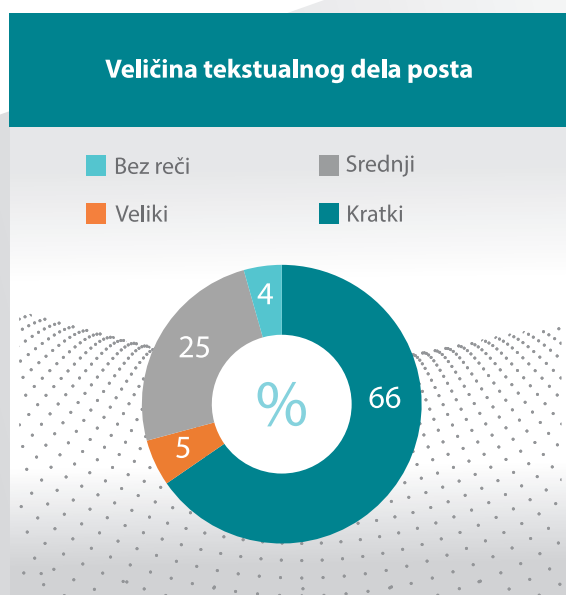
Klasifikacija postova prema vrsti Facebook posta pokazuje da su svega 14% bili u pitanju Facebook statusi. Zanimljivo je da je najviše postova u tekstualnom delu (25%) bilo zapravo link ka nekoj eksternoj stranici: Twitter Protiv diktature, druge Facebook stranice (stranice protesta u drugim gradovima u Srbiji, stranice podržavalaca protesta iz inostranstva), sajtovi medija (Danas, N1, nemački mediji...)

Tako selektovan sadržaj na stranici ukazuje da je u analiziranom periodu stranica predstavljala svojevrsni komunikacioni internet hab protesta, odnosno generator informacija u vezi sa protestom koje su objavljene na drugim internet stranicama. S druge strane, manja zastupljenost statusa pokazatelj je manje inicijative za kreiranje novog tekstualnog sadržaja. Budući da sadrži opcije „Zanima me“ i „Dolazim“, svi postovi u formi događaja (Event) predstavljaju direktan poziv na aktivnost, ali istovremeno i informišu o vremenu i mestu održavanja događaja. Takav je skoro svaki peti post.

- **Postovi kao kratki pozivi na protest**

Merenje veličine objavljenih postova pokazuje da je najviše bilo kratkih postova, ukupno 66% i oni su sadržali manje od 14 reči. Između 15 i 29 reči imalo je 5% postova, a više od 30 reči četvrtina objavljenih postova. Post sa najviše reči (966) objavljen je 10. aprila i bio je naslovljen kao „Proglas ljudi u protestu protiv diktature“. U njemu su navedeni zahtevi učesnika protesta, akteri od kojih se ograđuju, kao i pozivi pojedinim društvenim grupama da se priključe protestu. 4% analiziranih postova nije imalo tekstualni deo.

Dominantna zastupljenost postova koji na Facebook stranici ne prelaze dva reda ukazuje na **fokusiran govor, sa kratkim porukama**. Više od polovine (58%) postova bilo je usmereno na organizaciju samog protesta, uključujući poziv građanima da se pridruže protestima. Trećina je bila informativnog karaktera, a samo sporadično su identifikovani postovi koji su po karakteru analitički ili komentatorski.

Vrednosni kontekst najzastupljenijih tema postova

Tema	Afirmativno	Neutralno	Kritički	Negativno
Protest	65%	36%	/	/
Mediji	20%	6%	6%	69%
Protesti i građani koji podržavaju protest	60%	36%	/	4%
Javna vlast	/	11%	40%	49%
Grupa protiv diktature i druge grupe	46%	36%	9%	9%

- **Afirmativno o protestima, negativno o javnoj vlasti**

Identifikacija tema kao objekata govora u tekstualnom delu postova ukazuje da su tokom mesec dana na stranici objavljeni postovi u širokom tematskom spektru. Pisano je o samim protestima, zatim o institucijama javne vlasti kao i o političkim akterima iz vlasti, o nezavisnim institucijama, političkim akterima iz opozicije, medijima, podršci protestima, drugim aktuelnim protestima, učesnicima protesta, o Grupi Protiv diktature, nevladinom sektoru, sindikatima, socijalnoj podršci ugroženim građanima. Neki postovi sadržali su više od jednog tematskog fokusa i uglavnom su bili vrednosno kontekstualizovani: afirmativno – identifikovano kroz pozitivan stav prema objektu govora, kritički – argumentovana kritika objekta i negativno – negativna kontekstualizacija izražena kroz stav, bez argumenata.

Među objavljenim postovima, sadržaj gotovo polovine (141) odnosio se na sam protest i protestne aktivnosti, a u dve trećine njih identifikovan je pozitivan stav prema protestu. Takvu **zastupničku ulogu** podupire dominantno negativna kontekstualizacija institucija javne vlasti i vladajuće koalicije u 89% postova sa ovom temom, među kojima veći deo nije bio zasnovan na bilo kakvim argumentima. Politički paralelizam sadržaja postova preslikava se i na visoko zastupljene medije kao objekte govora u analiziranim postovima. Naime, u više od 90% postova u kojima se piše o tradicionalnim medijima u Srbiji, iskazan je vrednosni stav: negativan prema RTS, Insajderu i Informeru, a pozitivan prema dnevnom listu Danas, televiziji N1 i nedeljnicima Vreme, NIN i Nedeljnik.

Vrednosna kontekstualizacija objekata govora još je izraženija kada su u pitanju postovi koji su prema tipu organizacioni. Naime, među 211 takvih postova ista je zastupljenost pozitivnog pisanja o protestu i negativno tretiranih tradicionalnih medija, čak 84%. Afirmativan govor o javnoj vlasti u takvom narativu očekivano izostaje, dok svaki treći post o javnoj vlasti sadrži eksplicitan negativan stav, a u petini je vlast kritikovana argumentovano.

• Klik-debata

Analiza reakcija na postavljene sadržaj pokazuje da su pratioci stranice Protiv diktature najviše **reagovali klikom na jednu od Like opcija**. U proseku je bilo 149 reakcija po postu, dok su daleko manje aktivno učestvovali u daljoj medijaciji tog sadržaja, sa svega 13 deljenja u proseku po postu. Prostor koji nova tehnologija pruža za klasičnu formu debate malo je iskorišćen. Iako je u analiziranom periodu broj pratilaca stranice bio oko 11.000, postovi su u proseku izazvali svega 5 komentara. Najviše reakcija (1.392) imao je post u kojem se grupa Protiv diktature direktno obraća aktuelnom predsedniku. **Specifičan sentiment pratilaca, koji prepoznamo kroz Love i Angry reakcije izazvali su postovi o medijima**, jedna najava događaja i jedna vest televizije N1. Najava koja je pridobila 38 Love reakcija odnosi se na poziv građanima da okupljanjem ispred Narodne skupštine daju podršku nedeljniku Vreme. 71 Angry reakcija prati odaslatu vest o pripremi nove medijske strategije koju administratori grupe tumače kao deo aktuelnih pritisaka na medije i „uvođenje jednougla”.

Post sa najviše reakcija

Protiv Diktature updated their status.
April 17 · 🌐

Kaže zlotvor juče da možemo da šetamo još 10 godina. Pošto znamo da dokona neznalica ništa ne radi osim sto čita statute i tvitove obratićemo mu se lično.

Nećemo da šetamo 10 godina, nemoj da brineš. Ovo je kondicioni trening za ove starije sto su šetali pre 20 godina i da im malo probudimo nostalgiju. A kad uđemo u formu pa kad krenemo da gonimo tebe i tvoju bandu nećete imati gde da pobegnute.

Gledamo te na tv-u, nisi tako nabusit kao pre par nedelja. Usne drhte, ali i dalje truješ. Znam da kad mi šetamo ti čujes marš. Mi pevamo, a ti bojni poklič čujes. Mi se smejemo, a ti misliš da se kezimo. Niko te se ne boji više. Gargamel izgleda ozbiljnije od tebe, pretvorio si se u sopstvenu karikaturu.

Kraj je bliži nego kad si bio samo premijer. To ti sad vidiš a mi znamo. Nanjušili smo strah, sad idemo do kraja!

Ajmo share i lajk svi da iskompleksirana primadonica vidi ovaj post pa da mu podignemo pritisak dodatno 😊

1.3K Likes 30 Comments 336 Shares

Izvor: Facebook

Post sa najviše Love reakcija

Protiv Diktature shared their event.
May 4 · 🌐

Dragi naši,
Za sutra planiramo da izrazimo podršku listu **Nedeljnik Vreme**, jednom od poslednjih objektivnih medija u Srbiji.

**I SLOBJA JE OVAKO URADIO
AKO SMO MOGLI NJEGA MOZEMO I MALOG ALEKA**

MAY 5 **Protest Protiv Diktature 2017**
Fri 6 PM · Narodna Skupština Republike Srbije
You like Protiv Diktature

★ Interested

Like Comment

51 Chronological

Izvor: Facebook

Post sa najviše *Angry* reakcija

 Protiv Diktature
April 28 · ©

Nastavlja se pritisak da se svi mediji stave pod palicu režima i da se uvede jednodumlje. Protiv Diktature će se uvek boriti da bude svetlo u medijskom mraku i podržava sve novinare i medije koji nam se u toj bici pridružuju.

Namera da se onemogući rad N1

Ministarstvo kulture i informisanja, prema saznanjima N1, priprema novu medijsku strategiju i set novih medijskih zakona u kojima bi, prema namerama Ministarstva, jedno od novih rešenja bio predlog da se kablovskim distributerima televizijkih...

RS.N1INFO.COM

Izvor: Facebook

- **Legitimizacija protesta kroz slike i video**

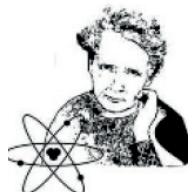
Analiza sadržaja koji se na Facebook-u pojavljuje u formi fotografije pokazuje da svaki post u proseku sadrži jednu fotografiju. Tipovi fotografija pokazuju različit stepen angažovanja autora u vizualizaciji željene poruke: klasičnih fotografija je najviše (224), montirane su 43 fotografije, a to je podrazumevalo upisivanje teksta na fotografiju, dok je njih 19 bilo u formi ilustracije ili karikature, što je zahtevalo crtanje i montažu različitih slika, simbola, teksta. **Objavljene fotografije protesta i ljudi na ulicama u najvećoj meri u fokusu imaju detalje kojima se oslikava atmosfera protesta** (velika koncentracija ljudi, nasmejana lica, transparenti, deca, zastave, pištaljke). Legitimizacijski okvir protesta u velikoj meri ostvaren je kroz fotografije poruka sa transparenta učesnika protesta: *Vratite nam najbolje drugove, Lopov, Ovo je zemlja za nas, Da AV čuje naš stav, Naukom protiv diktature; Studio BOT...* Montirana fotografija koja se upotrebljavala za više najava događaja u sebi je sadržala poruku *I Sloba je ovako uradio, ako smo mogli njega možemo i malog Aleka*. Poruke sa crtanih ilustracija poput *Pametniji ne popušta, Neću da budem jeftina radna snaga, Stop lažnim diplomama, „osnažene“* su autoritetima nacrtanih ličnosti (Dositej Obradović, Nikola Tesla, Albert Ajnštajn).

**ПАМЕТНИЈИ
НЕ ПОПУШТА!**

**НЕКА ЗНАЊЕ
БУДЕ С ТОБОМ!**

**ЗНАЊЕМ
ПРОТИВ
ДИКТАТУРЕ**

**НЕЋУ ДА БУДЕМ
ЈЕФТИНА РАДНА
СНАГА**

Izvor: Facebook

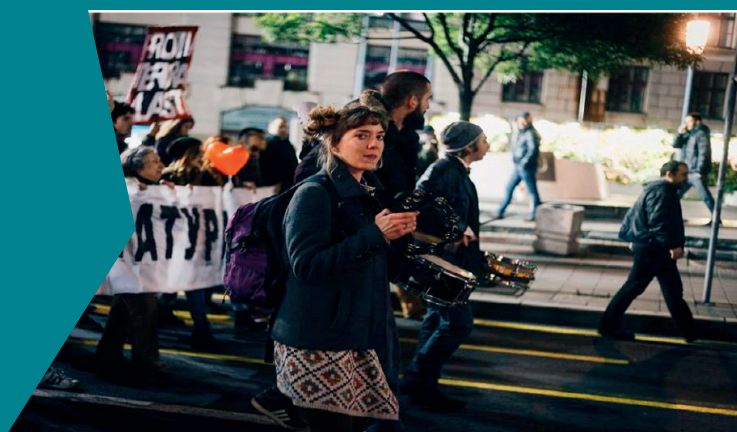
Gotovo celokupan video materijal (96%) prikazuje atmosferu sa protesta Protiv diktature. Među 70 videozapisa, 12 je prošlo kroz proces montaže (umontirani kadrovi, muzika...). **Objavljeni video zapisi predstavljaju svojevrsna dokumentovana svedočanstva protesta** (kamera se kreće među masom ljudi, čuju se pištaljke, uzvici učesnika protesta...), ali se u delu videa prepoznaju i televizijske odlike, budući da autori snimaka, poput novinara, intervjuišu učesnike proteste (Autorka snimka: „Kakav je ono novac što ljudi dobijaju?“, učesnik protesta: „Dobili smo konačno isplatu od Soroša, a kad je beg bio cicija? Pa je red da podelimo ljudima.“).

Protest kratkog daha ili gradivni materijal novog društvenog pokreta?

Nakon izloženih rezultata istraživanja na ulici i na internetu možemo da odgovorimo na pitanja postavljena na početku teksta.

Izvor: Facebook

Protest Protiv diktature je okupio pre svega mlađe građane iz užeg i šireg centra Beograda i iz nekoliko drugih većih gradova u Srbiji. Učesnici protesta su ujednačeni u ideološkim uverenjima, negde oko levog centra, kako sami tvrde. Ali, ovo je irelevantno u kontekstu velikog nepoverenja koje oni iskazuju prema sistemu i institucijama u zemlji. Ono što njih prvenstveno okuplja i drži zajedno jeste zajednički cilj, a to je borba protiv onoga što oni vide kao izbornu prevaru i nepravdu. Ne treba, međutim, misliti da iza ovako percipiranih ciljeva i motiva ne leži i nešto dublje. Ljudi različitih generacija i političkih orijentacija su iskazali želju da žive u zemlji razvijene demokratije i pouzdanih institucija, a veruju da je Srbija danas daleko od takve slike. Oni reaguju iz nezadovoljstva i besa, ali žele promene i napredak društva. Ako se ovom jedinstvu u dubljim vrednosnim odlukama doda nalaz da značajan broj učesnika protesta Protiv diktature vidi kontinuitet između ovog protesta i demokratskih protesta iz 1996/97. godine i petooktobarskog protesta, može se reći da ovaj novi protest nosi naznake (re)konstituisanja društvenog pokreta. Iako danas znamo konačan ishod protesta Protiv diktature i to da njegove aktivnosti praktično nisu obnovljene nakon uskršnje pauze, tek će neki novi povodi karakteristični za korumpirane i proto-demokratske države pokazati da li je pokret konstituisan i prolazi kroz fazu razvoja ili se u Srbiji dešavaju samo sporadični protesti izazvani partikularnim grupnim interesima.

Ishodi budućih protesta ove vrste će u velikoj meri zavisi od važnog trenda koji smo uočili i koji ukazuje na postojanje fenomena *personalizacije društvenog aktivizma*. Ovaj trend je izraz višedecenijskog procesa individualizacije i razvoja mrežnog obrasca društvene integracije u drugoj polovini XX i početkom XXI veka kao i razočaranja u tradicionalne mehanizme građanskog aktivizma oličenog u političkim partijama, sindikatima ili nevladinim organizacijama različitog tipa. Posebno mlađe generacije koje su stasavale uz razvoj novih IKT demonstriraju ovaj preokret od kolektivističkih ka individualističkim obrascima aktivizma. Dva su važna pokazatelja personalizacije društvenog aktivizma osnaženog upotrebom *online* društvenih mreža. Prvo, protest započinje kao izraz gneva jednog pojedinca iz koga nije stajala ni jedna organizacija. Drugo, učesnici prote-

sta nisu na njemu učestvovali organizovano već kao predstavnici sebe samih. O tome svedoči i veliki broj pojedinaca koji su na protest dolazili sami ili sa svojim partnerom.

Naši nalazi nadalje svedoče u prilog opravdanosti pretpostavke o sve važnijoj ulozi interneta i *online* društvenih mreža u organizovanju protesnih aktivnosti. Internet je omogućio da do ovog protesta dođe, ubedljiva većina učesnika je za protest prvi put čula i kasnije se informisala putem *online* mreža. Takođe, jedan broj učesnika protesta je direktno pozvan da se priključi protestu preko *online* mreža dok su *online* grupe na Facebook-u veoma važan faktor organizacije i koordinacije protesnih aktivnosti.

Internet i društveni mediji postaju sve dominantniji izvor informisanja za mlade ljude, koji su ujedno i nosioci protesnih aktivnosti, ne samo u Srbiji nego i generalno. Poverenje u konvencionalne medije drastično opada dok društveni mediji, bez obzira na sva osporavanja u javnosti, postaju sve kredibilniji medij. Ovo posebno važi za društva u kojima su mediji pod dominacijom vladajućih struktura što praktično primorava alternativne političke pokrete da se okrenu internetu i društvenim medijima.

Istraživanje *online* aktivizma je donelo još jedan važan nalaz, a to je da dolazi do diferencijacije različitih uloga učesnika i simpatizera protesta. Naravno, ne može se ni očekivati da se svi učesnici protesta uklapaju u isti profil, ali stiće se utisak da ne postoji dovoljno razumevanje kada je reč o tipovima *online* aktivizma. Najčešće se ističe da su mlade osobe iz urbanih sredina nosioci *online* aktivizma, ali mi smo uspeali da identifikujemo još najmanje jednu tipičnu grupaciju čiji se aktivizam razlikuje od ove tipične grupe, ali takođe igra važnu ulogu u *online* aktivizmu. U skladu sa tim identifikovali smo dve grupe aktivista koje smo nazvali **aktivan učesnik** i **zainteresovani posmatrač**. **Aktivni učesnik** se odnosi na „totalni“ aktivizam i njemu su posebno skloni mladi korisnici interneta i *online* platformi, najčešće mlađi od 25 godina. Ova populacija se u najvećoj meri sastoji od studenata i vezana je za urbane sredine. Aktivni učesnici ne prate tradicionalne medije već im je osnovni izvor informisanja internet, odnosno digitalne platforme koji mahom pristupaju putem svojih mobilnih telefona. Oni nadprosečno praktikuju sve vrste *online* aktivizma, od učestvovanja na forumima, preko blogova i aktivnosti na *online* mrežama. Budući da su mladi i da mahom studiraju, oblici ispoljavanja njihovog aktivizma su obično kolektivistički, tako da na proteste najčešće dolaze u grupama. Iako su zainteresovani za učešće u

političkom životu, uglavnom su skeptični spram tradicionalnih oblika demokratskih političkih sistema, bilo da je reč o političkim partijama i njihovim liderima, bilo da je reč o učestvovanju na izborima. **Zainteresovani posmatrač** je drugi profil *online* aktiviste koji smo bili u mogućnosti da identifikujemo. Za razliku od aktivnog učesnika, zainteresovani posmatrači su nešto stariji, najčešće između 35 i 45 godina. Ovo su mahom zaposleni ljudi, sa dobrim obrazovanjem, koji žive u većim urbanim sredinama. Njihov aktivizam se ne ogleda toliko u aktivnom učestvovanju u protestima već u celokupnim aktivnostima koje su usmerene na društvena i politička pitanja. Oni su natprosečno aktivni u NVO i vrlo su politički zainteresovani kada je reč o učešću na izborima. Takođe se natprosečno informišu putem interneta i *online* mreža ali prate i tradicionalne medije. Ukoliko učestvuju na protestima, to daleko češće nego ostali ispitanici dolaze na protest sami, čak njih petina. Ovo ukazuje na to da oni nisu skloni aktivnom povezivanju u grupe i organizacije već da je njihov odnos prema aktivizmu mahom individualistički uprkos aktivnostima u NVO.

Na kraju, možemo zaključiti da gubitak poverenja u političke partije i tradicionalne obrasce građanskog aktivizma nije za posledicu imao gušenje aktivističkog potencijala građana Srbije. Danas na scenu stupa jedna nova generacija mladih, dobro obrazovanih i informatički potkovanih ljudi kojima nisu potrebni konvencionalni mediji, tradicionalne organizacije ili harizmatičke vođe da bi se podstakli na društvenu akciju. Zahvaljujući internetu, društvenim medijima i tehnologijama komuniciranja, svako od njih, ako odreaguje u pravom trenutku, može postati inicijator velikih društvenih talasanja koja, u najmanju ruku, mogu uznemiriti okoštalu političku elitu. Međutim, dugačak je put od društvenog talasanja, ma koliko snažno ono u početku bilo, do izmene strukturnih uslova koji vladaju u jednom društvu. Za prerastanje niza protesta u društveni pokret potrebni su jasnije strategije i ciljevi, snažniji identitet, istaknuta simbolika i, na kraju krajeva, pouzdanija organizacija nego što ju je imao protest Protiv diktature.

REFERENCE

- Antonić, S. (1993) *Srbija između populizma i demokracije; politički procesi u Srbiji 1990– 1993*. Beograd: Institut za političke studije.
- Babović, M, Cvejić, S, Vuletić, V. (1997) Belgrade protest 94/97, *Sociologija*, Vol. XXXIX, No. 1
- Babović, M, et al. (1997) 'Ajmo, 'ajde, svi u šetnju, Beograd: Medija centar, ISIFF.
- Babovic, M, Vukovic, D. (2015) 'Shaping Social Policies in the Western Balkans: Legal and Institutional Changes in the Context of Globalization and Post-socialist Transformation', in Margo Thomas and Vesna Bojicic-Dzelilovic (eds.), *Public Policy Making in the Western Balkans: Case Studies of Networks, Actors and Coalitions*, London: Springer Publishers, pp: 17–43.
- Bennet, Lance W, Segerberg, Alexandra (2012) The Logic of Connective Action – *Information, Communication and Society*, 15(5): 739–768.
- Castells, Manuel (2015) *Networks of Outrage and Hope, Social Movements in the Digital Age*, Cambridge/Malden: Polity.
- Cvejić, S, ed. (2016) *Informal Power Networks, Political Patronage and Clientelism in Serbia and Kosovo*, Belgrade: SeConS.
- Della Porta, D. and Mattoni, A. (2014), Social Networking Sites in Pro-democracy and Anti-austerity Protests-Some thoughts from a social movement perspective. in Trottier, D. and Fuchs, C. (eds.) *Social media, politics and the state. Protests, revolutions, riots, crime and policing in the age of Facebook, Twitter and YouTube*. New York: Routledge. pp. 39–63.
- Lazić, M, ed. (1999) *Protest in Belgrade: Winter of Discontent*, Central European University Press, Budapest.
- Lazić, M and Pešić, J. (2012) *Making and Unmaking State-centered Capitalism in Serbia*. Belgrade: ISIFF.
- Petrović, D. (2016) Društveno-aktivistički potencijal online platformi za društveno umrežavanje, *Sociološki pregled*, Vol. 50 (3): 397–430.
- Polat, K. R. (2005). The internet and political participation: Exploring the Explanatory Links. *European Journal of Communication*, Vol. 20 (4): 435–459.
- Republički zavod za statistiku (2017) *Upotreba informaciono komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji za 2017. godinu*, RZS, Beograd.
- Vukovic, D, Babovic, M. (2014) Social Interests, Policy Networks and Legislative Outcomes: The Role of Policy Networks in Shaping Welfare and Employment Policies in Serbia, *East European Politics and Societies*, 28 (1), pp: 5–24.

